

ОДРЖИВИ БАЊСКИ ТУРИЗАМ У СРБИЈИ

SUSTAINABLE SPA TOURISM IN SERBIA

GREEN EUROPEAN FOUNDATION

ОДРЖИВИ БАЊСКИ ТУРИЗАМ У СРБИЈИ

Аутор:

Катарина Левић

GEF координатор пројекта:

Sien Hasker, Green European Foundation

Превод:

Игор Стојиловић

Дизајн:

Калман Молдваи

Издавач:

Green European Foundation
Rue du Fossé – 1536 Luxembourg
Brussels Office: Mundo Madou
Avenue des Arts 7-8, 1210 Brussels
www.gef.eu

Организација за политичку
екологију - ПолЕкол,

Македонска 4/1, 11000 Београд, Србија
pravonavodu@gmail.com

Тираж: 300 примерака

Београд, 2022.

SUSTAINABLE SPA TOURISM IN SERBIA

Author:

Katarina Lević

GEF Project Coordinator:

Sien Hasker, Green European Foundation

Translation:

Igor Stojilović

Design and layout:

Kalman Moldovai

Publisher:

Green European Foundation
Rue du Fossé – 1536 Luxembourg
Brussels Office: Mundo Madou
Avenue des Arts 7-8, 1210 Brussels
www.gef.eu

Organization for Political
Ecology - PolEkol

Makedonska 4/1, 11000 Belgrade, Serbia
pravonavodu@gmail.com

Circulation: 300 copies

Belgrade, 2022

This report has been published by the **Green European Foundation** with the support of the national partner Organization for **Political Ecology – PolEkol**.

The **Green Europe Foundation (GEF)** is a European-level political foundation whose mission is to contribute to a lively European sphere of debate and to foster greater involvement by citizens in European politics. It acts as a laboratory for new ideas and a platform for cross-border political education, cooperation and exchange.

The **Organization for Political Ecology - PolEkol** is an organization of civil society that brings together policy experts, promotes green values and social practices, provides a space for discussion and learning, and supports local and regional initiatives, organizations and citizens in the matters of protection of the environment, nature and natural resources.

This publication has been realized with the financial support of the European Parliament. The European Parliament is not responsible for the content of this publication.

САДРЖАЈ

I Опште информације о туризму у Србији и планови за његову одрживост развој	6
II Бањски туризам као шанса за развој	8
1. Историја и потенцијал бање	8
2. Неискоришћени потенцијал – пропадање, уништавање, неуспеле приватизације и продаја	10
3. Стратешки и законодавни оквир бањског туризма	11
III Студија случаја: Врњачка Бања	12
1. Историја, географске карактеристике и минералне воде	13
2. Разгледање Врњачке Бање и смештајни капацитети	14
3. Проблеми	45
a) Прекомерна урбанизација која утиче на природу и изворе воде	15
b) Отпадне воде и комунални отпад	17
c) Загађење ваздуха	17
IV Закључак	18

TABLE OF CONTENTS

I General information about tourism in Serbia and plans for its' sustainable development	22
II Spa tourism as a development opportunity	24
1. Spa history and potential ...	24
2. Untapped potential - decay, destruction, failed privatizations and sale	26
3. Strategic and legislative framework of spa tourism	27
III Case Study: Vrnjackska Banja ...	28
1. History, geographical characteristics and mineral waters	29
2. Sightseeing and accommodation capacities	29
3. Problems	31
a) Excessive urbanization affecting nature and water sources	31
b) Wastewater and municipal waste	33
c) Air pollution	33
IV Conclusion	34

ОДРЖИВИ БАЊСКИ ТУРИЗАМ У СРБИЈИ

Green European Foundation
(GEF)

Организација за политичку
екологију - ПолЕкол

Истраживање је написано 2020. године од стране Организације за политичку екологију - ПолЕкол у оквиру транснационалног пројекта под називом „FAIR AND CARBON FREE TOURISM“ (Одрживи туризам без угљеника). Циљ пројекта је био да се идентификују и створе услови за колективно деловање против шtetних друштвених и еколошких утицаја туризма, који се често постоје у оквиру спровођења привредних активности. Током 2020. године, у оквиру пројекта је спроведено истраживање и организовано неколико догађаја и посета локацијама, као и јавне дебате, а све у циљу повећања видљивости и изградње заједнице око ове теме. Током 2021. и 2022. уследила су већа студијска путовања међу партнерима на пројекту као и даља истраживања, како би се проширило знање и додатно повезале све заинтересоване стране, публика и креатори политике на локалном, али и европском нивоу.”

I Ојшће информације о туризму у Србији и планови за његову одрживост развој

Туризам је једна од најпрофитабилнијих грана привреде. Очекивало се да ће до 2025. године додатан удео туризма на светском нивоу БДП-а порастати за око 3,8% годишње, док се очекивало да ће запосленост порастати за око 2,3% годишње. Међутим, због кризе изазване пандемијом Ковид 19, која је почетком 2020. године готово у целости зауставила светску економију, развој туризма, као и осталих грана, успорен је на глобалном нивоу. Захваљујући развоју вакцина, живот се полако враћа у нормалу, али такође се појављују нови трендови: туристима је привлачнији сигурнији и финансијски туризам мањих размера (наспрот масовном туризму), као што су сеоски туризам или мање популарна и неистражена места у природи (места са још увек не такнутом природом).

Када је у питању Република Србија, Стратегијом развоја туризма Републике Србије од 2016. до 2025. године раст туризма је препознат као једна од приоритетних привредних грана којој је потребно више стратешког планирања и унапређења. Досадашње стратегије развоја туризма рађене су **селективним приступом**, који је највећи значај придавао развоју понуде великих градова (попут главног града Србије, Београда и неколико других градова) и популарних планинских и бањских центара (попут планина Копаоник и Златибор, као и Врњачке Бање). Приметна је потражња за улагањима у етно села, специфичан вид српског туризма који нуди уживање у старинском српском амбијенту, храни и обичајима. Подаци из 2015. године показују да је у периоду од 2007. до 2015. године забележен пораст девизног прилива за 10,8% на годишњем нивоу, што указује да Србија постаје пожељна дестинација за путовања. Иако није било значајнијих улагања у туризам (око 4,1% укупних инвестиција у Републици Србији), поменути период обележила је **интензивна изградња**, реконструкција и прилагођавање једног дела смештајних јединица које задовољавају међународне стандарде (овде спадају углавном хотели у истакнутим популарним центрима); такође, улагало се и у објекте нижих категорија у мањим туристичким центрима. Осим тога, значајна инвестиција је уложена у радове на саобраћајним структурама, путевима (Коридори 10 и 11) и железничким коридорима (Коридор 10), као и ваздушном саобраћају.

Са циљем да достигнемо међународне стандарде, потребно је много више ангажовања и улагања у развој туризма. Поред побољшања услужне делатности, напредак ове индустрије мора бити одржив. Одрживи туризам је облик туризма који доноси економске користи локалном становништву (конкурентне плате, нова радна места), а истовремено задовољава потребе очувања природног екосистема и културног наслеђа региона. Дакле, поента је у рационалном коришћењу ограничених ресурса у циљу одмора и рекреације, али и економског развоја. Поменута Стратегија је препознала развој одрживог туризма у Србији.

Поред тога, за развој туристичких планова неопходно је укључити питања која се односе на загађење (посебно загађење ваздуха) и климатске промене. Климатске промене утичу на читаве климатске регионе. Међутим, ова тема је у Србији и даље табу и о њој се недовољно говори, иако су последице климатских промена видљиве већ више од једне деценије: кроз интензивне промене ваздушног притиска, краткотрајне смене топлих и хладних дана, изненадне прелазе са једног на друго годишње доба, промене у количини падавина и њиховом интензитету, као и продужене сушне периоде. Имајући у виду туристички потенцијал Србије, посебно кад су у питању бање, које ће свакако бити погођене овим проблемом (поред других проблема које их већ погађају, попут прекомерне изградње објеката), можда је право време да се напише **посебна стратегија за развој бањског туризма**, који ће бити развијена у складу са концептом одрживог развоја и прилагођавања климатским променама.

Пандемија је показала крхкост индустрије масовног туризма, навикнуте на велики обрт капитала захваљујући милионима посетилаца. Масовни туризам се суочио са наглим падом због обустављања путовања (заједно са другим сродним гранама) што је довело до погоршања стања у привредним гранама које зависе од туризма, остављајући милионе људи из сектора саобраћаја и угоститељства без посла. Ипак, криза коју је прозроковао Ковид 19 може бити савршена шанса за преокрет када је у питању развој одрживог туризма. Недавна истраживања о утицају пандемије на туризам показала су промене у трендовима: расте интересовање за посету географски блиским туристичким дестинацијама са нетакнутом природом, спортским активностима, одласком на море или планине, које су у супротности са досадашњим трендом посета великим градовима и/или другим популарним дестинацијама. Осим тога, велики број испитаника планира да смањи трошење новца на музичке фестивале и друге видове излазака. Тренутна реалност је таква да боравак великог броја људи на једном месту (масовни туризам) постаје прилично ризичан. Са друге стране, посматрано из еколошке перспективе, индустрија масовног туризма одавно има негативан утицај на природу – сваке године милиони људи са својим лошим туристичким навикама остављају велики еколошки печат. Истраживање је показало да је све већа тенден-

ција туриста да избегавају дестинације у којима се не води рачуна о природном окружењу. Дакле, будућа туристичка реалност ће по свему судећи укључивати мањи, ограничен број људи на једном месту, што би се могло искористити за постепено увођење нових, економичнијих и еколошки прихватљивих пракси (као што су: дељење превоза, коришћење превоза који не загађује околину, стварање мање смећа, подстицање праксе рециклирања и поновне употребе) и развој локалног, одрживог туризма.

Србија, као земља са **одличним потенцијалом** за развој туризма, посебно туризма у природи (који укључује планине, традиционална и етно села, бање) треба да искористи ову **прилику** да унапреди своје капацитете, разноврсност садржаја и међународну промоцију како би била што конкурентнија што је могуће на светском тржишту. На пример, развој бањског туризма би могао да заузме централно место за унапређење туристичке понуде Републике Србије у будућности.

II Бањски туризам као шанса за развој

1. Историја и потенцијал бање

Бањски туризам на територији Републике Србије има веома дугу традицију која датира још из времена **стариx Римљана**, о чему говоре бројни остаци римских купатила и пратећих објеката за одмор, лечење и уживањем који су пронађени поред извора минералних вода. Римски извори ископани су на територији данашње Врњачке Бање, Сокобање, Нишке Бање, Гамзиградске Бање, као и многих других. Република Србија поседује око 50 бањских центара и места са специфичном климом, преко 1000 извора (од којих половина садржи топлу и хладну минералну воду), али обилује и мноштвом природних минералних гасова и лековитог блата, што у целини представља огроман потенцијал за развој здравственог и *wellness* туризма. Бањски центри у Србији познати су по различитим процесима лечења и општег побољшања **здравља**. Поред здравствених погодности, бање Србије нуде и уживање у околним природним лепотама, као и у богатом културно-историјском наслеђу. Бање су веома погодне за улагања и развој туризма, јер су популарне и током зимског и током летњег периода. Нажалост, данас су многи бањски центри у Србији ван функције или имају релативно скроман туристички потенцијал.

Неки од најпознатијих **бањских центара** у Србији су:

- Кањижа: налази се на северу Србије и богата је термалним изворима чија се температура креће између 50°C и 72°C. Вода се користи за лечење здравствених тегоба као што су реума, повреде костију, оштећења периферног или централног нервног система итд. Осим Кањиже, у Војводини су веома популарне и бање Јунаковић и Палићка бања.
- Врњачка бања: најпознатији и најпосећенији бањски центар у централној Србији (о којој ће бити више речи касније). Поред ове бање, популарне су и: бања Врујци, чија се вода температуре око 28°C користи за лечење реуматизма, очних и кожних обољења, анемије, као и Рибарска бања, која има шест извора минералне воде температуре до 41,5°C, а користи се у лечењу ортопедских, дегенеративних болести и болести костију и зглобова.
- Сокобања: лоцирана је у источној Србији и има шест извора лековите и топле минералне воде (температуре до 52°C) који се користи за лечење астме, анемије и ортопедских тегоба.
- Сијаринска бања: налази се на југу Србије и позната је по осамнаест извора лековите воде која лече многе болести (температура воде је између 32°C и 78°C). Осим ње, на југу Србије популарне су и Луковска бања, Нишка бања и Врањска бања (чија температура воде достиже рекордних 110°C).
- Бања Ковиљача: налази се у западној Србији, ово је бања где се лечење врши уз помоћ минералног блата и извора термоминералне воде.

Важно је истаћи да је у периоду од 2008. до 2015. године забележен повећан раст посета страних туриста у Србији, док је број домаћих туриста претрпео благи пад (услед економске кризе и погоршања животног стандарда). Међу гостима најбројнији су били из земаља региона и земаља ЕУ¹, док је приметан тренд повећања броја туриста који долазе и из земаља изван ЕУ². Кад је у питању популарност туристичке понуде, највећи део страних туриста дефинитивно најрадије бира престоницу Србије – Београд, али и бањске центре; док домаћи туристи најчешће бирају бањске и планинске центре. Управо због повећаног интересовања страних туриста за Србију, као и чињенице да је у модерној Ковид 19 ери акценат на туризму мањег обима (који пркоси масовном туризму) и уживању у природним лепотама, Србија ће се фокусирати на унапређење квалитета и промоцију богатства бањског туризма.

---

1 Босна и Херцеговина, Црна Гора, Хрватска, Словенија, Немачка, Рукунија, Италија и Грчка.

2 Турска, Русија, Швајцарска, Лихтенштајн, Јужна Африка, Кина, Сингапур и САД.

2. Неискоришћени пошеницијал – проијагање, унишћавање, неуспеле приватизације и продаја

Тренутно стање је такво да законска подршка за заштиту овог природног добра готово да и не постоји, а и да постоји – то су углавном појединачни примери. Већина бањских комплекса изграђена је у време Југославије, захваљујући новцу грађана прикупљеним доприносима за пензијско осигурање: Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање (ПИО фонд) уложио је вишак новца у изградњу објеката за здравствено лечење и рехабилитацију. Ови центри су били доступни за коришћење преко поменутог Фонда бесплатно, уз уплаћивање одређених прилога, или редовно, у оквиру туристичке понуде државе³. С обзиром да је туризам у Србији у протеклих 20 година прошао кроз строго централизован и интервенционистички процес реструктурирања, уместо равномерног регионалног развоја и улагања у ефикасне приватизације и предузетништво, капацитети великог броја хотела и одмаралишта су смањени или продати, што је довело до тога да су многи од њих данас затворени. Бањски центри су углавном запуштени, затворени, а сами објекти препуштени пропадању. Према подацима Републичког завода за статистику⁴, у периоду од 2007. до 2015. године бањски центри у Србији **изгубили су око 43% капацитета**: од потпуно уништених локација, попут Куршумлијске бање где више нема становника, преко губитка могућности хотелског ноћења у Нишкој, Матарушкој, Богутовачкој, Јошаничкој, Врањској и Гамзиградској бањи, до значајних губитака у броју лежајева у туристичким дестинацијама као што су Сокобања и Бања Ковиљача. Поред великих финансијских губитака државе и локалне самоуправе (у просеку 25 милиона евра), важно је истаћи смањење запослења, што је посебно поражавајућа чињеница с обзиром да се већина поменутих бањских центара налазе у економски неразвијеним општинама.

Све наведено се углавном догодило као резултат **неуспешних приватизација**, које нису планиране како би се повећали капацитети бања и њихов потенцијал за економски развој, већ како би се пунили џекови богатих појединаца (инвеститора/купаца) и остваривали њихови лични интереси. Овакве приватизације су у супротности са интересима грађана, пре свега зато што **вода представља јавно добро** и као таква се не сме приватизовати. Поред тога, приватизација доводи у питање наставак коришћења смештајних капацитета за лечење пацијената преко ПИО фонда и система

3 Приватизација бања у Србији: Једини начин опстанка или штета за државу, Инсајдер, 19. мај. 2021., <https://insajder.net/sr/sajt/tema/23806/>

4 Миллиони евра пропадају у српским бањама – За седам година руинирана половина капацитета, портал Е-капија, 27.11.2017., <https://www.ekapija.com/news/1954793/miloni-evra-propadaju-u-srpskim-banjama-za-sedam-godina-ruinirana-polovina-kapaciteta>

здравственог осигурања Републике Србије. Пређашње приватизације већ су показале вишемилионску штету нанету привреди Републике Србије због **корупције** и уговора склопљених „иза затворених врата“: на пример вредност комплекса Врањске бање је 2009. године, према ПИО фонду, процењена на 6 милиона евра (3,2 милиона за објекат и 2,8 милиона за земљиште). Међутим, десет година касније, ова бања је продата за укупно 1,6 милиона евра компанији која је на основу бизнис плана убрзо добила развојни грант од државе који је износио 10 милиона евра.⁵ Зашто помену-та количина новца није директно искоришћена за инвестиционо улагање у Врањску Бању и њену промоцију – остаје мистерија. Почетком 2021. године извршена је и продаја Матарушке и Гамзиградске бање; продати су приватном инвеститору за само 1,8 милиона евра, док на продају чекају и остали бањски центри (њих 27). Ове радње предузете су у складу са Стратегијом развоја туризма за период од 2016. до 2025. године, која је досадашња улагања у ове капацитете оценила као неефикасна, а поменути модел приватизације означила као једини пожељан.⁶ Осим пропалих инвестиција и проблематичних приватизација, још један узрок тренутног стања бањског туризма у Србији је и то што не постоји ефикасна повезаност привреде, туристичких организација, разних удружења и институција, која би могла да формира дугорочан и одржив развој туристичких центара и објеката. Неопходно је развијати систематичну повезаност и координацију између различитих кабинета и нивоа власти, организација и локалних заједница, како би се направили адекватни и усаглашени планови и како би туризам у Србији у будућности био најпрофитабилнија привредна грана.

3. Стратешки и законодавни оквир бањског туризма

Први закон о бањама у Србији настао је 1914. године и односио се на спречавање загађења и на заштиту извора за добробит здравља. Према тренутно важећој Стратегији, бањски туризам је препознат као једна од потенцијалних грана развоја, с обзиром на своје капацитете и чињеницу да до сада није адекватно коришћен. Велики проблем за развој бањског туризма представља **лоша законска регулатива**, која би регулисала односе надлежних органа и институција на локалном, регионалном и националном нивоу, као и **недостатак** довољно развијеног система инспекција који би **строго контролисао** спровођење стратегија у складу са циљевима одрживог развоја (ЦОР).

5 Приватизација бања у Србији: Једини начин опстанка или штета за државу, Инсајдер, 19. мај, 2021., <https://insajder.net/sr/sajt/tema/23806/>

6 5.2 Мисија бизнис развоја туризма у Србији, Стратегија за развој туризма у Републици Србији 2016 – 2025

Бањски центри у Србији генерално деле сличне проблеме који се могу уочити у стратегијама одрживог урбаног развоја и стратегијама развоја урбаног туризма:

а) недостатак развијене бањске инфраструктуре, односно недовољан/застарео смештајни капацитет, као и застарела путна инфраструктура;

б) недостатак развијеног система комуналне инфраструктуре, што узрокује загађење река и земљишта (због испуштања отпадних вода и легалних/дивљих несанитарних депонија);

в) недостатак регулисаног водоснабдевања, што узрокује прекомерно коришћење извора минералне воде или недостатак воде у удаљеним подручјима;

г) недостатак система за даљинско управљање грејне енергије, односно поузданост у системе грејања на дрва и угаљ или електричну енергију, што директно утиче на емисију гасова стаклене баште;

д) кршење закона о градњи и заштити животне средине, што је, нажалост, довело до прекомерне експлоатације појединих бањских центара попут Врњачке бање и нанело велику штету животној средини и изворима минералне воде;

ђ) недостатак (квалификованих) радника, али и пад наталитета, који је узрокован занемаривањем и недостатком/неуспехом инвестиција у рурална подручја око бања, што даље имплицира незапосленост и одлив мозгава.

III Студија случаја: Врњачка Бања

Врњачка бања је највећа и најпознатија бања у Републици Србији са традицијом туризма дужом од 150 година. Оно по чему се издваја од осталих бањских лечилишта је чињеница да се у њен развој константно улаже. Врњачку бању посећују и страни и домаћи туристи због богатства здравих минералних вода, али и различитих (међународних) манифестација. Да би се пронашао баланс и омогућио одрживи развој ове бање у складу са међународним еколо-

шким и туристичким стандардима, потребно је радити на плану одрживости и сву пажњу усмерити како на садашње, тако и на потенцијалне проблеме који угрожавају или би могли угрозити аутентичност овог места.

1. Историја, географске карактеристике и минералне воде

Лековити извори Врњачке Бање били су познати још старим Римљанима (лечилиште *Aquae Orcinae*, чији се остаци купалишта и римског извора још увек чувају у центру града). Османлије су такође искористиле потенцијал извора Врњачке Бање, а њен савремени развој почиње крајем 19. и почетком 20. века. Бању су подигли угледни људи из околних градова (Крушевац, Краљево и Трстеник). Убрзо потом, локално становништво је почело да гради колибе за изнајмљивање. Од 1888. године, када је генерал Јован Белимарковић саградио велелепну вилу (која и данас представља један од симбола Врњачке Бање), дошло је до пораста интересовања српске аристократије за ово место. С тим у вези, неке од значајних историјских одлука у Србији донете су управо у Врњачкој Бањи.

Врњачка Бања је добила име по селу коме припада – Врњци. Налази се у централној Србији, око 200 км од престонице (Београда), у долини реке Западне Мораве, окружена планинама. Кроз Врњачку Бању протичу две реке: Липовичка и Врњачка. Клима је умерено-континентална са умерено хладним и снежним зимама и умерено топлим летима. Међутим, услед климатских промена приметно је смањење количине снега, док Врњачка Бања, као и остатак Србије, бележи више средње дневне температуре уз више сунчаних дана. Просечна зимска температура је 10,3°C, док је лети око 20°C.

Оно што се може истаћи као највећа вредност овог бањског центра је чињеница да **минералне воде** Врњачке Бање спадају у врсту алкално-карбонских минералних вода, што значи да позитивно утичу на различите аспекте **здравља** (кардиоваскуларни систем, артеријске проблеме, болести срца, те за гастроентеролошки систем и побољшање функције јетре). Врњачка бања има седам извора топле и хладне минералне воде: Топлу воду, Снежник, Слатину, Језеро, Бели извор, Борјак и Врњачко врело. Поменути извори се користе на различите начине (за пиће, купање, удисање и испирање), али и за одмор и релаксацију и забаву (јавни базени и аква парк). Температура воде се креће од хладне са 14°C – 17°C (Слатина и Снежник) до топле са 27°C – 36,50°C (Језеро, Бели Извор, Борјак, и најтоплија – Топла вода).

2. Разгледање Врњачке Бање и смештајни капацитети

У Врњачкој Бањи се налазе дугачак парк и шеталиште који се простиру дужином од 2 км уз Врњачку реку. Парк чине густе крошње липе, ниско украсно биље, али и скулптуре домаћих и страних аутора. Врњачка Бања је недавно добила своју јапанску башту, која дочарава вегетацију и начин живота Јапана. У близини се налази и планина Гоч, која је прекривена бујном вегетацијом бучних, четинарских шума, као и стабала шљива, винограда и малина. Ова планина пружа пун потенцијал за уживање у природи, бербу шумских плодова и лековитог биља, као и опуштање и пикник поред хладних планинских извора. Такође, оближња река, Западна Морава, пружа могућност пецања, док фудбалски терени, спортска хала, базени, ски стазе, тениски терени, терени за одбојку на песку, вештачки зид за пењање, као и новоизграђени аква парк – пружају многе активности за активан одмор и релаксацију.

Кад је у питању **разгледање Врњачке бање**, туристи могу да посете већ поменути римски бунар, као и најстарији објекат у Врњачкој Бањи – православну цркву Рођења Пресвете Богородице (из 19. века). За љубитеље изложби, Бања нуди две сталне изложбе које се могу видети у музеју који се налази у вили Белимарковић: Етнографско наслеђе Врњачке Бање и Спомен собу генерала Белимарковића. Сама вила изграђена је по узору на италијанске и пољске дворце из друге половине 19. века и заштићена је као културно добро од великог значаја за Републику Србију, уз још 100 објеката из периода 19. и 20. века. У близини Бање налази се неколико манастира и утврђења⁷ из средњег века (12. до 15. век), које је подигла славна српска династија Немањића.

Када су у питању **манифестације**, најпознатији је свакако Међународни Врњачки карневал⁸, који се организује сваког јула у трајању од недељу дана. Ова манифестација привлачи велики број туриста из земље и иностранства, а по посећености је међу најпосећенијим фестивалима у Србији. Састоји се од мешавине маскенбала, фестивала, изложби, концерата, позоришних представа и спортских догађаја. Централни догађај фестивала чини међународна карневалска поворка.

Од 2007. године организује се музички фестивал под називом *Love Fest*⁹, који почетком августа привлачи велику пажњу како домаће – тако и стране јавности (посебно омладине), окупљајући више од 40 извођача и љубитеље различитих музичких жанрова (посебно електронске музике).

---

7 Најпознатији манастири у близини су: Студеница, Ђурђеви ступови, Жича, Љубостиња, итд. док су познате средњовековне тврђаве: Маглич, Рас, Брвеник, Лазарев град, Козник, итд.

8 Званична веб страна фестивала: <http://www.vrnjackikarneval.rs/en/welcome.html>

9 Званична веб страна фестивала: <https://lovestest.rs/>

Кад су у питању **смештајни капацитети** Врњачке Бање, овде можемо наћи различите врсте смештаја: хотеле, пансионе, апартмански смештај, као и смештај у оквиру здравствених центара и приватних јединица (кућа). Број смештајних јединица убрзано расте због изградње нових хотела, који ће понудити око 5.000 додатних места; поред тога Врњачка Бања нуди и услуге здравствених услуга као на пример око 850 постеља у оквиру Специјалне здравствене установе „Меркур“¹⁰ Врњачка бања је бања са највећим бројем хотела у Србији – има неколико десетина хотела. Хотелски смештај је разнолик: од понуде породичних хотела, преко хотела са специјализованом здравственом понудом, затим хотела за старије, до хотела за велике спортске групе, учеснике конференција, до хотела за различите догађаје. Многе од ових грађевина изграђене су као велелепне виле почетком 20. века али су временом надограђене и претворене у хотеле. Поред бањских објеката, сауна, отворених и затворених базена, куглана, Врњачка бања има и конгресне сале (од којих највећа има 1.200 места), што је чини препознатљивим простором за конференције.

Врњачка Бања је у последњих неколико година забележила највећи рекорд по посећености што подразумева искоришћеност капацитета од 15.000 кревета дневно. Током 2016. године Врњачку Бању је посетило 220.000 људи, који су остварили 750.000 ноћења. Циљ за наредни период је испуњавање рекорда из 1986. године када је „краљица српског туризма“ (како је често називана) имала укупно милион и по ноћења.

3. Проблеми

а) Прекомерна урбанизација која утиче на природу и изворе воде

Врњачка Бања је богата различитим архитектонским грађевинама и заузима истакнуто место у културно-историјском и архитектонском наслеђу Србије. Међутим, постоји велики број објеката који су прилично запуштени јер власници немају финансијске могућности да их реновирају, нити постоји политичка воља општине да инвестира у њихово реновирање.

С друге стране у Врњачкој Бањи је веома видљива негативна појава у области грађевинске инфраструктуре: цвета дивља градња, уз непоштовање основних прописаних урбанистичких услова. У протеклих неколико деценија, овај мали бањски центар, углавном насељен приватним кућама и вилама и неколико државних хотела, суочио се са **огромним растом изградње** великих инфраструктурних пројеката (као што су хотели и стамбени објекти) и то **на уштрб историјски важних и зелених површина**. Ова појава је посебно

¹⁰ Специјализована болница за превенцију, дијагностиковање, лечење и рехабилитацију обољења органа за варење и дијабетеса "Меркур". Званична веб страна: <https://www.vrnjackabanjamerkur.com>

уочљива у језгру бањског центра, што је са становишта укупног туристичког развоја апсолутно неприхватљиво. Нажалост, многе од историјски важних (па чак и заштићених) старих вила и кућа су срушене да би се направио простор за финансијски одрживије пројекте појединачних или корпоративних инвеститора. Већина ових пројеката се реализује „иза затворених врата“, ван видокруга јавности уз бројне коруптивне радње и кршење закона, посебно када је у питању градња у заштићеним подручјима. На пример, један од најновијих случајева је изградња хотелског комплекса од 4000 квадратних метара, који се налази само на 6 метара од извора минералне воде Снежник. Ово место спада у **подручје санитарне заштите**, што значи да је **свака градња забрањена** у кругу од 300 метара од извора. Инспекција је утврдила да је грађевинска дозвола издата без елабората о заштити изворишта, па је овај случај завршио пред Уставним судом. С обзиром на то да иза поменуте инвестиције стоји познати локални политичар и бизнисмен, не чуди што градња није ни заустављена, нити постоји и најмања шанса да се спречи отварање овог комплекса за јавност. Подручје Врњачке Бање се стално проширује новим зградама на уштрб старе архитектуре, првенствено због велике потражње купаца који желе да имају свој лични простор у овој познатој бањи, али и због услед повећаних инвестиционих понуда како локалним општинама тако и самим власницима парцела. Бања је изгубила некадашњи дух места за одмор и опуштање – све више се претвара у урбану градску средину, док су цене квадрата вишеструко порасле у протеклој деценији.

Осим уништавања историјских важних грађевина, још више забрињава то што ширење инфраструктурних пројеката **угрожава природу**, зелене површине и оно најважније обележје бањског центра: **изворе минералне воде**. Извори минералне воде представљају јавно добро које треба да буде увек доступно јавности. Нажалост, најновије активности и коруптивни планови довели су до арбитрарног коришћења њихових капацитета, услед спровођења различитих инфраструктурних пројеката, чиме је њихов потенцијал угрожен. Већ поменути хотелски комплекс изграђен поред извора Снежник прети да угрози квалитет воде (која се већ суочила са загађењем још 2011. године када су се због прекомерне непланске изградње у близини извора у води појавиле фекалне бактерије). Осим тога, недавно отворени аква парк Врњачке терме воду добија са два оближња извора минералне воде – Језеро и Слатина. То је довело до неколико затварања ових извора за јавност, наводно због реконструкције – док су се у стварности ови извори суочили са неколико сушних периода. Мештани кажу да сушни периоди нису забележени у историји овог места. Они су се жестоко побунили против затварања извора, што је резултирало поновним отварањем једног од њих – изворишта Језеро. Међутим, како кажу, и даље су незадовољни јер вода са извора није истог квалитета као раније, што је довело до сумње да се допрема са неког другог извора, док аква парк наставља да користи минералну воду извора Језеро за своје активности. Извориште Слатина остало је затворено за јавност током 2021. године. Осим ова три извора, мештани сумњају да је

извор Топле воде такође угрожен од стране новоизграђеног хотела Тонанти, јер је температура воде (која је раније била 36,50°C) пала за неколико степени, што је даље довело до закључка да хотел утиче на исцрпљивање овог извора воде или/и смањења температуре воде.

б) Отпадне воде и комунални отпад

Што се тиче отпадних вода, 70% објеката Врњачке Бање је прикључено на канализациону мрежу, док околна села и даље функционишу са индивидуалним септичким јамама. Не постоји систем за пречишћавање отпадних вода. Недостатак катастра подземних инсталација, неадекватно (илегално) прикључење на мрежу, **непознавање** стања цевовода отпадних вода, као и поменути недостатак система за пречишћавање отпадних вода чине проблем пречишћавања отпадних вода веома сложеним, посебно за туристичко место какво је Врњачка Бања. Поред тога, недостатак кишне канализације (чак и у центру општине) и запуштеност атмосферске канализације (који омогућава да се сва отпала вода најкраћим путем одведе у реке) довела је током обилних падавина до неколико **поплава** у центру Врњачке Бање. Цела општина је неколико пута била у ванредној ситуацији протекле деценије (2014., 2017. и 2019. године).

Комунални отпад се одлаже на несанитарну депонију у селу Врњци, удаљену 10 км од централне бањске зоне. Ово није било планирано као дугорочно решење: иако је иницијални план био да се направи санитарна депонија, то до данас није реализовано. Поред тога, у околини постоји велики број дивљих депонија, што представља посебну опасност током бујичних поплава које могу да разнесу отпад и тако нанесу још већу **штету** природи.

в) Загађење ваздуха

За грејање простора на територији Врњачке Бање углавном се користе струја, угаљ, нафта, дрво и гас. Загађење ваздуха највећим делом изазивају мобилни (саобраћајни) и стационарни извори који сагоревају фосилна горива (димњааци стамбених и пословних објеката). Иако је Стратегијом одрживог развоја ове општине за период од 2013. до 2023. године предвиђено смањење загађења ваздуха услед убрзане гасификације општине, ово још увек није реализовано. Први покушај **гасификације** Врњачке Бање почео је 2006. године са планом да буде завршен до 2010. године. Међутим, због превисоких трошкова гаса, изазваних коруптивним радњама (које су довеле до тога да је цена гаса знатно скупља него на међународном тржишту), али и чињенице да је гас био скупљи од цене других енергената – велики број становника одустао је од гасификације и вратио се сагоревању чврстих горива (углавном дрво и угаљ) или потрошњи електричне енергије. Због неповерења изазваног претходним неуспелим планом гасификације, поставља се питање како и на који начин општина може да приволи становништво да пристане на још један покушај гасификације.

IV Закључак

Да бисмо искористили пун потенцијал бањских центара Републике Србије за развој туризма и привреде, привукли (углавном стране) туристе, али и учинили коришћење овог ресурса одрживим, важно је осврнути се на неколико важних проблема који тренутно онемогућавају његову реализацију.

Пре свега важно је преиспитати актуелне туристичке планове предвиђене и планиране Стратегијом развоја туризма у Републици Србији за период 2016. – 2025., како би се спречило даље уништавање и загађивање природе. Како би се у потпуности искористио његов потенцијал, развој туризма треба да се планира и одвија на одржив начин у циљу – не само очувања животне средине – већ и привлачења страних инвестиција, као и домаћих и страних туриста који траже одмор у природи.

Друго, важно је још једном истаћи важност заштите вода као јавног добра у Републици Србији. Бањски центри и њихове минералне воде би требало да буду заштићени и очувани од сваке врсте произвољне прекомерне експлоатације или уништавања изазваног инфраструктурним пројектима. Нажалост, иако по Уставу искључиво држава има право да регулише коришћење овог, такозваног „јавног“ добра, из примера се може закључити да постојање таквог прописа није довољно да се јавности (тј. грађанима) обезбеди заштита и стварна доступност минералних извора.

Треће, веома је важно подићи свест локалних заједница да истражују шта се дешава у њиховом окружењу, да по потреби захтевају од локалних институција или инвеститора информације од јавног значаја и укажу на сваку врсту кршења закона, посебно када је у питању интензивна урбанизација у заштићеним подручјима. Такође је важно подизање капацитета локалних заједница кроз различите програме едукације, промоције итд.

Важно је истаћи да постоји хитна потреба за израдом посебне стратегије развоја бањског туризма, која би дала препоруке за спречавање даљег уништавања минералних ресурса и њихове околине, и преиспитала исправност идеје приватизације (и њихових модела), са посебном пажњом на одрживом развоју ових подручја, смањењу загађења, очувању минералних извора и потенцијалне политике ублажавања и прилагођавања климатским променама.

На крају је важно истражи да будуће планирање треба да укључи добре праксе бањског туризма – стратегије и планови се не могу радити без опсежног истраживања и анализе традиције бањског туризма међу различитим државама чланицама ЕУ. Неке земље, попут Чешке, Словеније, Финске и Фран-

ОДРЖИВИ БАЊСКИ ТУРИЗАМ У СРБИЈИ

цуске, имају дугу традицију развоја ове гране туризма. Поред тога, оне су примениле многе одрживе праксе које могу послужити као добар узор за развој одрживог бањског туризма у Србији. Такође, добра основа за развој закона и стратегија у овој области могу се наћи у законодавству ЕУ. Да бисмо истински имплементирали одрживост у наш савремени, свакодневни живот, навике и економије, процес учења, анализе и размишљања о побољшањима мора се одвијати без престанка.

SUSTAINABLE SPA TOURISM IN SERBIA

Green European Foundation
(GEF)

Organization for Political
Ecology - PolEkol

This research was written in 2020 by the Organization for Political Ecology - PolEkol as part of a transnational project named “FAIR AND CARBON FREE TOURISM”. The aim of the project was to identify and create conditions for collective action against the detrimental social and environmental impacts of tourism, which are often underestimated while pursuing different economic activities. Throughout 2020, this project entailed events, desk research, several local site visits as well as public debates to increase visibility and build a community around this topic. In 2021 and 2022, it followed up with larger study trips and further research to expand this knowledge and connect further with stakeholders, affected audiences and policymakers on the local but also the European level.

I General information about tourism in Serbia and plans for its' sustainable development

Tourism is one of the most profitable branches of the economy. By 2025, an additional share of tourism in world GDP was expected to grow by about 3.8% per year, while employment was expected to rise about 2.3% per year. However, due to the crisis caused by the Covid-19 virus pandemic, which has almost completely stopped the world economy in early 2020, the development of tourism as well as the other branches, was slowed down at the global level. Thanks to the development of vaccines, life is slowly normalizing, but there are new trends to be noticed: tourists are more dragged to the safer, affordable and lower-scale tourism (as the contrary to the massive tourism), like rural tourism and less popular, geographically-close jewels of nature (places where nature is still untouched).

As far as the Republic of Serbia is concerned, the growth of tourism is recognized by the *Strategy for the development of tourism of the Republic of Serbia from 2016 to 2026* as one of the priority branches of the economy which needs more strategic planning and improvement of the overall quality. Previous tourism development strategies were determined by a **selective approach**, which attributed the greatest importance to the development of the offer of large cities (like the capital of Serbia, Belgrade, and several other cities) and popular mountain and spa centers (like mountains Kopaonik and Zlatibor, and spa Vrnjacka Banja). There is a noticed demand for the investments in the ethno-villages, a specific feature of Serbian tourism, which offers enjoyment of the old Serbian ambience, food and customs. Data from 2015 show that there was an increase in foreign exchange inflow for 10.8% per year in the period from 2007 to 2015, which indicates that Serbia is becoming a desirable destination for travel. Although there were no meaningful investments in tourism (about 4.1% of total investments in the Republic of Serbia), mentioned period was marked by the **intensive building**, reconstructions and adaptations of one part of the accommodation units which meet the international standards (mostly hotels in the highlighted popular centers); also, smaller tourism centers faced some investments in the objects of lower categories. Besides this, there was a meaningful contribution of the investments and work on traffic structures, roads (Corridors X and XI) and railway corridors (Corridor X), as well as air transport.

In order to reach the international standards, there is a need for much more commitment and investments in tourism in Serbia. In addition to the improvements in the area of supply and services, the progress of this industry must be sustainable. Sustainable tourism is a form of tourism that brings economic benefits to the local population (competitive salaries, new jobs), while, at the same time, looks forward to the preservation of the natural ecosystem and cultural heritage of the region.² Therefore, the point is to rationally use limited resources for enjoyment and economic development. Evolution of sustainable tourism in Serbia has been recognized by the mentioned Strategy.

Additionally, for the development of tourism plans, it is essential to include the issues related to pollution (especially the air pollution) and climate change. Climate change is affecting entire climate regions. However, this topic is still a bit taboo and insufficiently discussed in Serbia, although the consequences of climate change have been visible for more than a decade - through the intensive changes in the air pressure, short-term shifts of hot and cold days, sudden transitions between the seasons, changes in rainfall and its' intensity, and prolonged dry periods. Considering the tourist potential of Serbia, especially the potential of wellness, which will certainly be affected by this problem (besides the other problems that are already affecting it, like over-construction), it may be the right time to write a **separate strategy for the development of spa tourism**, which will be in line with the concept of sustainable development and adaptation to climate change.

The pandemic has shown the fragility of the mass tourism industry, accustomed to the large capital turnover thanks to millions of visitors. Mass tourism has faced the decline due to travel suspensions (along with other related branches) which caused the deterioration of economies dependent on it, leaving millions of people from the sector of transport and catering jobless. Nevertheless, Covid-19 related crisis can be a perfect chance for a turnaround when it comes to the development of sustainable tourism. Recent research related to the impact of the pandemic on tourism has shown changes in trends: there is a *rise of interest for geographically-close tourist destinations with the untouched nature, sport activities, going to the seaside or mountain* versus, on the other hand, visiting cities and/or other popular destinations. In addition, a large number of respondents plan to reduce spending money on music festivals and classical outings. The status quo is a new reality, in which the stay of a large number of people in one space (mass tourism) becomes pretty risky. On the other hand, seen from an ecological perspective, the mass tourism industry has long had a negative impact on nature - every year millions of people with their bad tourism habits leave a big ecological imprint. An earlier research has shown that most of the tourists tend to avoid destinations with a devastated environment. Thus, the future tourist reality is likely to involve a smaller, limited number of people in one place, which could be used to gradually introduce new, more economical

and more environmentally friendly practices (share of transport, non-carbon transport, creation of less garbage, more recycle & reuse practices, use of RES, etc.) and the development of local, sustainable tourism.

Serbia, as a country with **excellent potential** for the development of tourism, especially tourism in nature (mountains, traditional and ethnic villages, wellness), should use this **opportunity** to improve its capacities, diversity of content and international promotion in order to be as competitive as possible in the global market. The development of spa tourism, for example, could take a central place for the improvement of the tourist offer of the Republic of Serbia in the future.

II Spa tourism as a development opportunity

1. Spa history and potential

Spa tourism on the territory of the Republic of Serbia has a very long tradition, dating back to the time of the **ancient Romans**, as shown by numerous remains of baths and accompanying facilities for rest, treatment and enjoyment which were found next to the springs of mineral water. Roman springs were excavated on the territory of today's Vrnjacka Banja, Sokobanja, Niska Banja, Gamzi-gradska Banja, as well as many others. The Republic of Serbia possesses about 50 spa centers and specific climatic places, and over 1000 springs (half of which contain hot and cold mineral water), as well as a wealth of natural mineral gases and medicinal mud, which overall represent a huge potential for the development of the health and wellness segment. Spa (wellness) centers in Serbia are famous for different healing processes and the overall improvement of **health**. Besides the health benefits, Serbian spa centers offer enjoyment in the surrounding natural beauties, as well as the rich cultural-historical heritage. Spas are very suitable for investments and the development of tourism since of the popularity through both winter and summer periods. Unfortunately, many of the spa centers in Serbia are today out of function or possess relatively modest tourism potential.

Some of the most **famous spa/wellness** centers in Serbia are:

- *Kanjiza* in the north of Serbia is rich in thermal springs whose temperature ranges between 50°C and 72°C. Water is used for treatment of health problems like rheumatism, bone injuries, damage to

the peripheral or central nervous system, etc. Apart from it, spas *Junakovic* and *Palicka banja* are also very popular in Vojvodina.

- *Vrnjacka Banja* is the most famous and most visited spa center in central Serbia (more details will be elaborated later). Apart from it, the following are also popular: spa *Vrujci*, whose water (with temperature around 28°C) is used for healing of rheumatism, eye diseases, skin diseases, anemia, etc., as well as *Ribarska Banja*, which has six mineral water springs with temperatures up to 41.5°C (used in the treatment of orthopedic, degenerative and bone, and joint diseases).
- *Sokobanja* in the eastern Serbia, which has six sources of medicinal and warm mineral water (with temperature up to 52°C) used for treatment of asthma, anemia and orthopedic problems.
- *Sijarinska Banja* in the south of Serbia, which is known for eighteen springs of medicinal water that cure many diseases (temperature of water is between 32°C and 78°C). Apart from it, *Lukovska banja*, *Niska banja* and *Vranjska banja* are also popular in south Serbia (water temperatures in the latter reaches a record of 110°C).
- *Banja Koviljaca* in the western Serbia, where the treatment is carried out with the help of mineral mud and the spring of thermo-mineral water.

It is important to stress out that within the period between 2008 and 2015 there was an increased growth in the number of visits of the foreign tourists in Serbia, while the number of domestic tourists suffered a bit of decline (due to the economic crisis and the decrease of the living standard). Among the guests, the most numerous ones were from the countries of region and countries of the EU¹, while there was a noticeable trend of increased number of tourists coming from the countries outside EU² as well. Regarding the popularity of the tourism offer, definitely the largest part of the foreign tourists prefers the capital of Serbia, Belgrade, but also spa/wellness centers, while the domestic tourists mostly choose spa/wellness and mountain centers. Precisely due to the enhanced interest of foreign tourists for Serbia, as well as the fact that in the modern, Covid-19 era, the emphasis of demand is on smaller scale tourism (as opposed to mass tourism) and enjoyment in the natural beauties, Serbia shall focus on the improvement of quality and the promotion of richness of spa tourism.

---

1 Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Croatia, Slovenia, Germany, Romania, Italy and Greece.

2 Turkey, Russia, Switzerland, Lichtenstein, South Africa, China, Singapore and the United states.

2. Untapped potential - decay, destruction, failed privatizations and sale

The current situation is such that legal support for the protection of this natural resource almost does not exist, and even if there is – those are mostly individual examples. Most of the spa complexes were built during the time of Socialistic Yugoslavia thanks to the money of the citizens, collected through pension insurance contributions: the Republic fund for pension and disability insurance (PIO fund) has invested the surplus of money into building of the objects for health treatment and rehabilitation. These centers were available for use via the mentioned Fund for *free*, via certain contributions, or regularly, as part of the tourism offer of the state.³ Since tourism in Serbia has undergone a strictly centralized and interventionist process of restructuring in the past 20 years, instead of the balanced regional development and investments in efficient privatizations and entrepreneurship, the capacities of a large number of hotels and resorts were reduced or sold, leaving many of them closed. Spa centers are mostly neglected, closed, with the buildings left to decay. Only from 2007 to 2015, spa centers in Serbia had **lost about 43% of their capacity**, according to the Republic Bureau of Statistics⁴: from the completely destroyed locations, such as Kursumlijska Banja, where there are no more inhabitants left, through the loss of all hotel-type beds in Niška, Mataruska, Bogutovacka, Josanicka, Vranjska and Gamzigradska Banja, to the significant losses in the number of beds in tourist destinations such as Sokobanja and Banja Koviljaca. In addition to large state and local self-government' financial losses (on average 25 million euros), it is important to stress out the reduction of employability, which is an especially devastating consequence because most of the mentioned spa centers are located in the areas of the economically underdeveloped municipalities.

All of the above mainly happened as the result of **unsuccessful privatizations**, which were not planned in order to enhance the capacities of spas and their potential for economic development, but rather to fill the pockets of rich individuals (investors/buyers), who could not care less for the previously mentioned. Such privatizations are contrary to the interests of citizens, primarily because **water represents a public good** and must not be privatized. In addition, privatization calls into question the continued use of accommodation facilities for the treatment of patients through the PIO fund and health insurance system of the Republic of Serbia. Already undergone privatizations have shown multi million damage done to the economy of the Republic of Serbia due to **corruption** and agreements concluded “behind closed doors”: e.g. the value of complex of Vranjska Banja was estimated to 6 million euros (3.2 million for the facility and 2.8 million for the land) according to the PIO fund in 2009; ten years later,

3 <https://insajder.net/sr/sajt/tema/23806/>

4 <https://www.ekapija.com/news/1954793/milioni-evra-propadaju-u-srpskim-banjama-za-sedam-godina-ruinirana-polovina-kapaciteta>

this spa was sold for a total of 1.6 million to a company which soon received a *development grant* of 10 million euros from the state, based on a business plan.⁵ Why the mentioned quantity of money has not been directly used as investment in Vranjska Banja and its promotion, still remains a mystery. At the beginning of 2021, the sale of Mataruska and Gamzigradska banja was also carried out; they were sold to a private investor for only 1.8 million euros, while other spa centers are also waiting to be sold (27 of them). These actions have been taken in accordance with the Strategy for the Development of Tourism for the period 2016-2026, which has assessed the previous investments in these capacities as inefficient, and marked the mentioned model of privatization as the only *desirable one*.⁶

Apart from failed investments and problematic privatizations, another reason for the current state of spa tourism in Serbia is that there is no efficient connection between the economy, tourist organizations, various associations and institutions, which could form a long-term and sustainable development of tourist centers and facilities. It is necessary to develop programmed and systematic connection and coordination between the different departments and levels of government, organizations, and local communities, in order to make adequate and harmonized plans and make tourism in Serbia the most profitable branch of the economy in the future.

3. Strategic and legislative framework of spa tourism

The first law on spas in Serbia was developed in 1914 and it was referring to the prevention of pollution and the protection of springs for the benefits of health. According to the currently valid Strategy, spa tourism has been recognized as one of the potential branches of development, considering its capacities and the fact that it has not been adequately used before. A major problem for the development of spa tourism is the **poor legislation**, which would regulate the relations of competent authorities and institutions at the local, regional and national levels, as well as the **lack of** a sufficiently developed system of inspections that would **strictly control** the implementation of strategies in accordance with sustainable development goals (SDGs).

---

5 <https://insajder.net/sr/sajt/tema/23806/>

6 5.2 *Mission of the business development of tourism*, Strategy for the development of tourism in the Republic of Serbia 2016 – 2026

SUSTAINABLE SPA TOURISM IN SERBIA

Spa centers in Serbia generally share similar problems that can be observed in sustainable urban development strategies and urban tourism development strategies:

lack of developed spa infrastructure, i.e. insufficient/outdated accommodation capacity as well as the outdated road infrastructure; lack of a developed system of communal infrastructure, which causes the pollution of rivers and land (due to dismissal of wastewater and legal/illegal unsanitary landfills);

lack of a regulated water supply, that causes the excessive use of mineral water springs or lack of water in distant areas;

lack of district heating system, that implies reliability on the wood and coal or the electricity, and directly affects the emission of greenhouse gases;

violation of the law on construction and environmental protection, which has, unfortunately, led to the over-exploitation of certain spa centers such as Vrnjacka Banja and caused a lot of damage to the environment, as well as to the mineral water springs;

lack of (qualified) workers, but also a drop of a birth rate that was caused by the neglect and lack/failure of investments in rural areas around spa centers, further implying unemployment and *brain drain*.

III Case Study: Vrnjacka Banja

Vrnjacka Banja is the largest and most famous spa resort in the Republic of Serbia, with a tradition of tourism for more than 150 years. What sets it apart from other spa resorts is the fact that a lot has been invested in its development, and it is growing more and more every year. Vrnjacka banja is visited by both foreign and domestic tourists due to its richness in healthy mineral waters and different (international) manifestations. In order to find a balance and enable sustainable development of this spa in accordance with international environmental and tourism standards, it is necessary to work on its sustainability plan and focus all attention on present and potential problems that threaten or could threaten the authenticity of this place.

1. History, geographical characteristics and mineral waters

The healing springs of Vrnjacka Banja were known to the ancient Romans (health resort *Aquae Orcinae*, whose remains of the swimming pool and Roman spring are still preserved in the city centre). Ottomans also used the potential of the springs of Vrnjacka Banja, while its modern development started in the late 19th and early 20th century. Spa resort was built by prominent people from the surrounding towns (Krusevac, Kraljevo and Trstenik). Soon after, the local population started building huts for renting. Since 1888, when General Jovan Belimarkovic constructed a magnificent villa (which still represents one of the symbols of Vrnjacka Banja), there was a rise of interest of the Serbian aristocracy, and some of the important historical decisions in Serbia were made exactly on this place.

Vrnjacka Banja was named after the area of the village whose area belongs to - the village of Vrnjci. It is located in Central Serbia, about 200 km from the capital, Belgrade, in the valley of the river Zapadna Morava and surrounded by the mountains. Two rivers flow through Vrnjacka Banja: Lipovicka and Vrnjacka. Climate is temperate-continental with moderately cold and snowy winters, and moderately warm summers. However, due to climate change, there was a noticeable decrease in the amount of snow, while Vrnjacka Banja, like the rest of Serbia, records higher average daily temperatures and more sunny days. The average winter temperature is 10.3° C, while in summer it is around 20° C.

Regarding the greatest treasure of the spa center, it is important to emphasize that the **mineral waters** of Vrnjacka Banja belong to the type of *alkaline-carbonic mineral waters*, which means that they influence positively on different aspects of **health** (cardiovascular system, arterial and other heart diseases, and for gastroenterological system and improvement of liver function). Vrnjacka Banja has seven springs of hot and cold mineral water: *Topla voda*, *Sneznik*, *Slatina*, *Jezero*, *Beli izvor*, *Borjak* and *Vrnjacko vrelo*. Mentioned sources are used in different ways (via drinking, bathing, inhaling and rinsing), but also for rest and relaxation, entertainment and fun (public pools and an aqua park). The temperature of water ranges from cold with 14° C - 17° C degrees (Slatina and Sneznik) to hot with 27° C to 36.50° C (Jezero, Beli Izvor, Borjak, and the hottest - Topla voda).

2. Sightseeing and accommodation capacities

A long park and a promenade stretch for 2km alongside the river Vrnjacka reka, which flows through the spa center. The park consists of dense linden tree canopy, low ornamental plants, but also sculptures made by domestic and foreign authors. Vrnjacka Banja recently got its *Japanese garden*, which evokes the veg-

etation and way of life in Japan. The proximity of Mount Goc, which is covered with lush vegetation of beech, coniferous forests, as well as plum trees, vineyards and raspberries, offers the full potential for enjoying nature, harvesting forest fruits and medicinal herbs and a picnic next to cold, mountain springs - a perfect place to relax. Also, nearby river Zapadna Morava offers a lot of potential for fishing, while football fields, a sports hall, swimming pools, ski slopes, tennis courts, beach-volleyball courts, an artificial climbing wall, as well as a newly built aqua park, provide many activities for active vacation and relaxation.

Regarding the **sightseeing**, tourists can visit the already mentioned Roman well as well as the oldest building in Vrnjacka Banja - the Orthodox Church of the Nativity of the Most Holy Mother of God (from the 19th century). When it comes to the exhibitions, there are two permanent ones that can be seen in the museum settled in the villa Belimarkovic: *The Ethnographic Heritage of Vrnjacka Banja* and *The Memorial Room of General Belimarkovic*. This villa itself was built on the model of Italian and Polish castles from the second half of the 19th century and it is protected as a cultural asset of great importance for the Republic of Serbia, alongside 100 other buildings belonging to the period of 19th and 20th centuries. In the vicinity of the spa, in two directions, there are several monasteries and fortifications⁷ from the Middle Ages (12th to 15th century), built by the famous Serbian dynasty Nemanjic.

Regarding **manifestations**, certainly the most famous event is the *International Carnival of Vrnjacka Banja*⁸, which is organized every July in a duration of one week. This event attracts a large number of tourists from the country and abroad, and in terms of attendance is among the most visited festivals in Serbia. It consists of a mix of masquerades, festivals, exhibitions, concerts, theater performances and sporting events, while the central event is an international carnival procession.

Since 2007, the mass music festival, called the *Love Fest*⁹, has attracted a lot of attention from the domestic and foreign public (particularly youth), gathering more than 40 performers and many fans of different music genres (particularly electronic music) at the beginning of August.

Regarding the **accommodation** capacities, Vrnjacka Banja has developed a solid accommodation capacity consisting of hotels, guesthouses, apartment complexes, health centers and accommodation within the domestic industry: about 4,500 accommodation units in hotels (which is rapidly rising due construction of new hotels which will offer about 5,000 additional units), boarding houses and apart-

7 The most famous monasteries are: Studenica, Djurdjevi Stupovi, Zica, Ljubostinja, etc. while the famous medieval towns nearby are: Maglic, Ras, Brvenik, Lazarev grad, Koznik, etc.

8 <http://www.vrnjackikarneval.rs/en/welcome.html>

9 <https://lovestest.rs/>

ment complexes; 850 beds within the Special Health Institution “Mercury”¹⁰; and about 10,000 accommodation units at people’s homes. Vrnjacka Banja is a spa with the largest number of hotels in Serbia - there are several dozen of hotels. Hotel accommodation is diverse: from the offer of family hotels, through hotels with specialized health offer, then hotels for the elderly, to hotels for large sports groups, conference participants, and hotels for various events. Many of these buildings were built as magnificent villas at the beginning of the 20th century, whose purpose was eventually converted into hotels and upgraded. In addition to spa facilities, saunas, outdoor and indoor swimming pools, bowling alleys, Vrnjacka Banja also has congress halls (the largest of which has 1,200 seats), which makes it a recognizable area for conferencing.

As far as attendance is concerned, in the previous couple of years, Vrnjacka Banja recorded the highest record in the number of visits, considering that the capacities were completely filled (15,000 beds per day). In 2016, Vrnjacka Banja was visited by 220,000 people, who realized 750,000 overnight stays. The goal for the next period is to fulfill the record from 1986, when the “queen of Serbian tourism” (as it is often called) had a total of one and a half million overnight stays.

3. Problems

a) Excessive urbanization affecting nature and water sources

Vrnjacka Banja is rich with different architectural forms and occupies a prominent place in the cultural, historical and architectural heritage of Serbia. However, there is a large number of buildings that are quite **neglected** because the owners do not have financial capacities to renovate them, nor is there a political will of a municipality to invest.

On the other hand, in Vrnjacka Banja there is a highly visible negative phenomenon in the field of building’s infrastructure: the illegal construction with non-compliance with the basic prescribed urban and other conditions is flourishing. In the past few decades, this small spa center, mostly settled by private houses and villas, and several state-owned hotels, has faced a **tremendous amount of construction** of large infrastructure projects (such as hotels and residential buildings), **at the cost of historically important and green areas**. This phenomenon is especially noticeable in the core of the spa center, which is unacceptable from the point of view of the overall tourist development. Unfortunately, many of the historically important (and even protected) old villas and houses were demolished to make space for these financially more viable projects of the individual or corporate investors. Most of these projects

¹⁰ Special Institution for Prevention, Diagnosis, Treatment and Rehabilitation of Digestive Diseases and Diabetes “Mercury”

are arranged “behind the closed doors”, out of sight of the public, involving many corruptive activities and the violation of law, especially when it comes to the construction in the protected areas. For example, one of the most recent cases is the massive 4000 square-meter hotel complex, which is currently under-construction, and located just 6 meters from the source of mineral water, Sneznik. This spot belongs to the sanitary protection area, which means that **any construction is forbidden** in the circle of 300 meters from the source. The inspection determined that the construction permit was issued without a study on the protection of springs, so this case ended before the Constitutional Court. Considering the fact that the person behind the mentioned investment is a famous local politician and businessman from the area, it is not surprising that the construction has neither been stopped, nor is there a slightest chance that will prevent this complex from being opened for the public. Due to the high demand of buyers, who want to have a personal space in this famous spa, and, on the other hand, due to generous investment offers to the local municipalities and/or owners of personal lots, the area of Vrnjacka Banja is constantly being “enriched” with new buildings at the cost of the old architecture. It has lost a lot from its previous spirit of a place for rest and relaxation; actually, it is adopting the appearance of a crowded city, while the prices per square meter increased multiple times in the past decade.

Besides the destruction of historical spots, what is even more worrying is that the spread of infrastructural projects also **endangers nature**, the green areas and the most important feature of the spa center: **mineral water springs**. Mineral water springs represent a public good which should be available for the public. Unfortunately, latest activities and corruptive plans have led to the arbitrary use of their capacities made by different infrastructural projects and endangered their potential. Already mentioned hotel complex built right next to the Sneznik spring threatens to endanger the quality of water (which has already faced the pollution back in 2011 when, due to excessive, unplanned construction near the spring, fecal bacteria have appeared in the water). Besides this, the recently opened aqua park, named *Vrnjacke Terme*, has obtained the water from two nearby sources of mineral water – Jezero and Slatina. This led to the several closings of these springs for the public, namely due to the reconstruction – while, actually, these springs faced several drought periods. Inhabitants of Vrnjacka Banja say that these springs have never faced droughts until the aqua park was built, and they strongly rebelled against the closings of the springs. This resulted with the re-establishment of the spring Jezero, but the *water is not of the same quality as before*, which led to the conclusion that the water flowing from the spring might have been obtained from another source, while the aqua park continues to use mineral water for its activities. The source Slatina remained closed to the public during 2021. Besides these three sources, the source of Topla voda has also been threatened by the newly built hotel *Tonanti*, since the temperature of water (previously 36.50° C) has decreased for

several degrees, leading to the conclusion that the hotel might have influenced the depletion of this source of water.

b) Wastewater and municipal waste

Regarding the wastewater, 70% of the facilities of the Vrnjacka Banja are connected to the sewerage network, while the surrounding villages still function with the individual septic tanks. There is no wastewater treatment plant. The lack of a cadaster of the underground installations, the inadequate (illegal) connection to the network, the **ignorance** of the condition of the wastewater pipelines, as well as the lack of wastewater treatment plants make the problem of treatment of wastewater very complex, especially for a tourist place such as Vrnjacka Banja. In addition, the lack of rainwater drainage (even in the center of the municipality) and the neglect of the atmospheric sewerage system (which allows all fallen water to be conducted into the rivers by the shortest route) led to several **floods** in the center of the Vrnjacka Banja during the heavy rainfalls. The entire municipality was in an emergency situation several times in the past decade (2014, 2017 and 2019). As for the municipal waste, it is disposed of at an unsanitary landfill in the village of Vrnjci, 10 km away from the central spa zone. It is not a long-term solution, however, although the plan was to establish a sanitary landfill, this was not realized by the present day. In addition, there is a large number of illegal dumps in the surroundings, which poses a special danger during torrential floods, which can then blow the waste much further and thus cause even greater **damage** to nature.

c) Air pollution

Electricity, coal, oil, wood and gas are mainly used for space heating at the territory of Vrnjacka Banja. The air pollution is mostly caused by mobile (traffic) and stationary sources (chimneys of residential and commercial buildings) of fossil fuel combustion. Although the Strategy for Sustainable Development of this municipality for the period from 2013 to 2023 predicted the decrease of air pollution due to the accelerated **gasification** of the municipality, this has not been a successful story. The first attempt of gasification of Vrnjacka Banja started in 2006, with a plan to be completed by 2010. However, due to excessive costs of gas, caused by the corruptive activities which led to the fact that price of gas was much more expensive than on the international market and more expensive than the price of other energy sources - a large number of residents gave up the gasification and returned to burning of the solid fuels (wood and coal, mostly) or the electricity consumption. Due to the mistrust caused by the previous, unsuccessful gasification plan, the question is how and in which way the municipality can persuade the population to agree to another attempt of gasification.

IV Conclusion

In order to use the full potential of the spa/wellness centers of the Republic of Serbia for the development of tourism and the economy, attract (mostly foreign) tourists, but keep the use of this resource sustainable, it is important to address several important issues which are currently preventing it from realization.

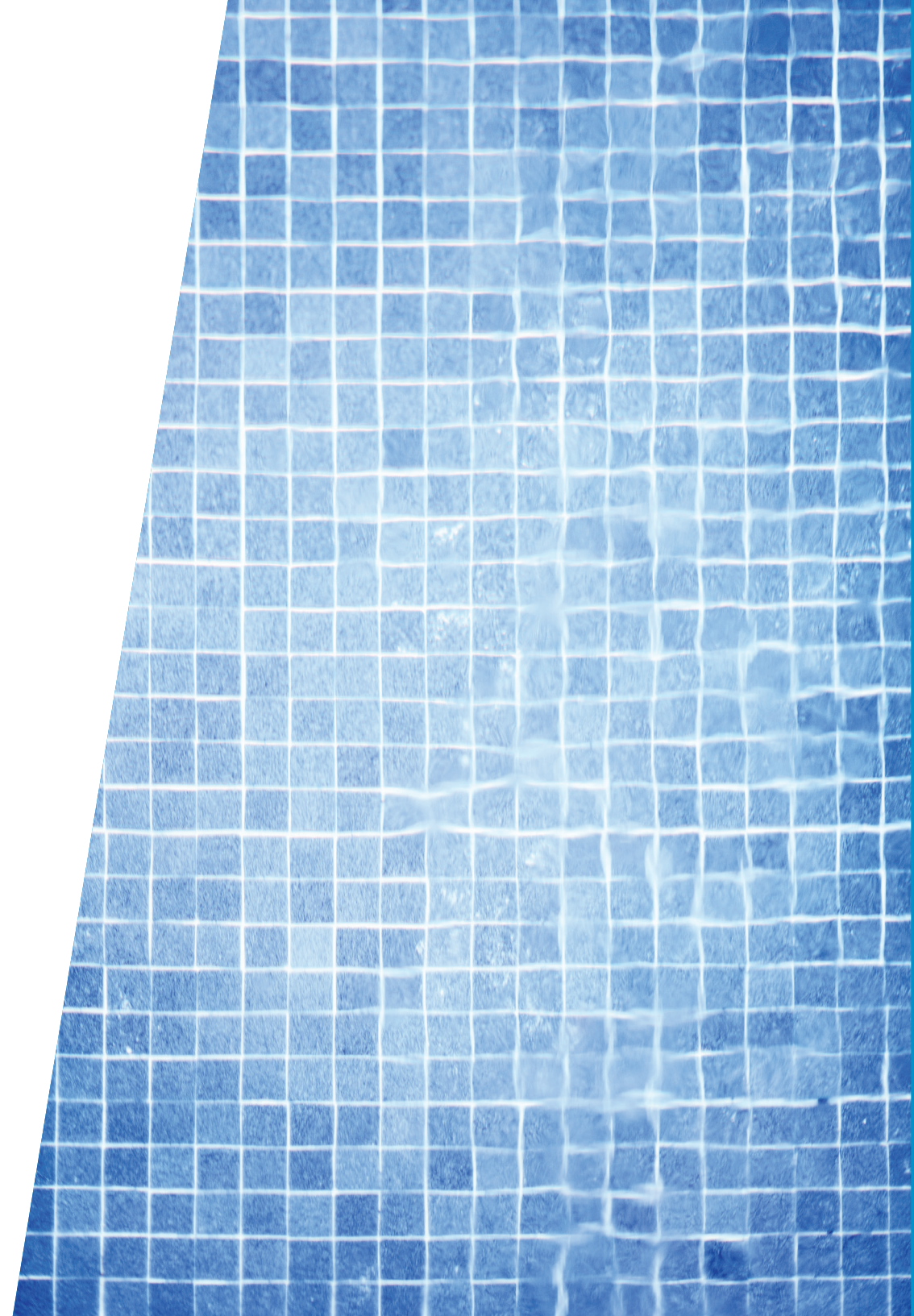
First of all, it is important to *reconsider current tourism plans* predicted and planned by the Strategy for the development of tourism in the Republic of Serbia 2016 – 2026, in order to prevent any kind of the destruction of nature and further pollution. Tourism development shall be conducted in a sustainable way in order to attract foreign investments and foreign tourists which are looking for vacations in nature.

Secondly, it is important to emphasize once more *the importance of water being protected as a public good* in the Republic of Serbia. Wellness centers and its mineral waters would, therefore, also be protected and preserved from any kind of arbitrary over-exploitation or destruction caused by the infrastructural projects. Unfortunately, although by the Constitution it is the state who has the exclusive right to regulate the use of this, so-called “public” good, from the example of Serbia can be concluded that the existence of such a regulation is not enough to ensure its protection and real availability to the public (citizens).

Thirdly, it is highly important to *raise awareness of the local communities* to explore what is going on in their surroundings, demand public information from the local institutions/investors and point out any kind of violation of law, especially when it comes to the intense urbanization in the protected areas. It is also important to raise the capacities of the local communities via different education programs, promotions etc.

There is an urgent need for the *development of a separate strategy for the development of spa tourism*, which would present recommendations for preventing further destruction, reconsider the idea of privatizations (and their models), and pay special attention to the sustainable development of these areas, decrease of pollution, preservation of mineral springs and the potential mitigation and adaptation policies related to the climate change.

Last but not least, future planning should incorporate good spa tourism practices – therefore, it is important to emphasize that strategies and plans cannot be done without extensive research and analysis of the spa tradition among different EU member states. Some countries, like Czech Republic, Slovenia, Finland and France, possess a long tradition of spa tourism. Besides that, these countries have implemented many sustainable practices which can serve as a good role model for the development of sustainable spa tourism in Serbia. Also, a good basis for the development of the related laws and strategies can be found in the legislation of the EU. In order to truly implement sustainability into our modern, daily lives, habits and economies, it is important to constantly learn, analyze and re-think the improvements.

CONTACT US:

Green European Foundation
Rue du Fossé – 1536 Luxembourg
Brussels Office: Mundo Madou
Avenue des Arts 7-8, 1210 Brussels
www.gef.eu

CONNECT WITH US:

Visit our website to find out more about us at gef.eu
Follow our social media to stay informed about our latest activities and events taking place all over Europe

GEF_Europe

GreenEuropeanFoundation

GreenEuropeanFoundation

Green-European-Foundation

GREEN EUROPEAN FOUNDATION

